

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 9, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2022): 103-126

İslâm Ceza Hukukunda Cezaların Umumiliği
The Generality of Penalties in İslamic Criminal Law

Abdulguid Aykul

Ar. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Research Assistant, PhD, Kocaeli University,
Faculty of Theology Basic Islamic Sciences Department
Kocaeli/Turkey

e-mail: maykul8210@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9012-6341>

DOI: 10.33718/tid.1096264

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Mayıs / May 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Abdulguid Aykul, "İslâm Ceza Hukukunda Cezaların Umumiliği", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 9/1 (Bahar 2022): 103-126

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

İslâm Ceza Hukukunda Cezaların Umumiliği

Öz

Çağdaş hukuk sistemlerinde kanunların genelliği ile belli bir kişiyi hedef almayan, özel ve ârizî bir durumu değil önceden belirlenmiş, soyut, kapsadığı herkese hitap eden hükümler kastedilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kanunun genelliği kanun önünde herkesin eşit olması ile aynı şeyi ifade eder. Ancak çağdaş ceza hukukunda eşitlik ile nispi eşitlik anlaşılıp her şeyi ile eşit olan kimseler arasındaki bir eşitlikten bahsedilebilir. Eşit olmayanların aynı cezai müeyyidelere muhatap olması bu eşitlik anlayışına ters bir durumu meydana getirir. İslam ceza hukukunda kanun önünde eşitlik söz konusu olduğunda bunun cezanın ilgili olduğu hak grubu ile yakından ilgisi olduğu gibi ceza türü ile de ilgisi vardır. Hakların Allah hakkı ve kul hakkı diye iki grupta mütalaa edilmesi sebebiyle kul hakkına ilişkin olan cezalarda eşitlik ilkesine riayet edildiği söylenebilir. Bu alanda da her ne kadar mezhepler arasında farklılık bulunsa da Hanefî mezhebi eşitlik ilkesinin önemli savunucularından birisidir. Ceza hukukunun genel ilkeleri bağlamında İslam ceza hukukunda umumiliğini konu edinen bu çalışmada, İslam ceza hukukunda cezalarda umumilik ilkesinin işletilip işletilmediğini, umumiliğe aykırı hükümlerin bulunup bulunmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada öncelikle ceza hukukunda genellik ile neyin kastedildiği modern ceza hukuklarından araştırılacak, akabinde İslam ceza hukukunda had, kısas ve ta'zir ana başlıkları altında cezalarda umumiliğin olup olmadığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *İslam Ceza Hukuku, Cezaların Genelliği, Had, Kısas, Ta'zir.*

The Generality of Penalties in Islamic Criminal Law

Abstract

In contemporary legal systems, the generality of laws refers to provisions that do not target a specific person, not a special and incidental situation, but predetermined, abstract, and appealing to everyone. From this point of view, the generality of the law means the same thing as the equality of all before the law. However, in contemporary criminal law, equality and relative equality can be understood and an equality between people who are equal in everything can be mentioned. The fact that unequals are subject to the same penal sanctions creates a situation contrary to this understanding of equality. When it comes to equality before the law in Islamic criminal law, this is closely related to the right group to which the punishment is related, as well as to the type of punishment. Since the rights are considered in two groups as the right of Allah and the right of the person, it can be said that the principle of equality is respected in the punishments related to the rights of the people. Although there are differences between the sects in this area, the Hanafi sect is one of the important defenders of the principle of equality. This study, which deals with the generality of Islamic criminal law in the context of the general principles of criminal law, aims to determine whether the generality principle is applied in penalties in Islamic criminal law and whether there are provisions contrary to generality. In this study, first of all, what is meant by generality in criminal law will be investigated from modern criminal law, and then it will be evaluated whether there is generality in punishments under the main headings of hadd, qisas and ta'zir in Islamic criminal law.

Keywords: *Islamic Law, Islamic Criminal Law, Generality of Penalties, Had, Qisas, Ta'zir (discretionary penalties).*

Giriş

Ceza hukukunun hukuki güvence açısından en önemli ilkelerinden birini oluşturan umumilik başka bir ifade ile eşitlik suç henüz oluşmadan önce kanunda kapsadığı kişilerin belirlenmesini ve hiçbir kimseye ayrıcalık yapılmadan kanun önünde herkesin eşit olmasını ifade eder. Kanun önünde herkesin eşit yargılanması ve aynı ceza hukuku normlarına muhatap olması hukukta birliği sağladığı gibi hukukun temel gayesi olan adaletin de tecelli etmesine sebep olur. Bununla birlikte kanun önünde eşitlik ile de neyin kastedildiğinin tam olarak belirlenmesi gerekir. Çağdaş ceza hukuk sistemlerinde eşitler arası bir eşitlikten bahsedilirken İslam ceza hukuku nevi şahsına münhasır bir umumilik anlayışına sahiptir. Her şeyden önce günümüz hukuk sistemlerinde vatandaş ve vatandaş olmayan diye bir ayırım mevcut iken İslam hukukunda bunun yanı sıra müslüman ve gayr-i müslim ayırımı da bulunmaktadır. Yine devlet başkanının cezaî sorumluluğu da işlediği suça göre değişebilmektedir.

Biz bu çalışmada ceza hukukunun temel ilkelerinden umumiliği ele alıp dört mezhebi referans alarak İslam ceza hukukunda cezaların eşitlik ve genelliği hakkında bir değerlendirmede bulunacağız. Öncelikle çağdaş ceza hukukunda cezaların eşitliği ile neyin kastedildiği üzerinde durup akabinde İslam ceza hukukundaki görünümünü ele alacağız. Çağdaş hukuk sistemlerinde kanun önünde eşitlik ve ayrımcılık ile ilgili doktrinde çalışmalar bulunmakla birlikte bunlar daha çok cinsiyet ve ırk ayrımcılığı üzerinden yapılmıştır. İslam ceza hukukunda ise konu ile ilgili akademik düzeyde Yaşar Yiğit tarafından kaleme alınmış “İslam Ceza Hukukunda Eşitlik İlkesi ve Dokunulmazlık” başlıklı çalışma İslam ceza hukukunda umumiliğin/genelliğin bulunduğunu kanıtlama amacına matuf olduğu görülmektedir. Çalışmada İslam ceza hukukunda bazı siyasal ve diplomatik dokunulmazlıkların cezaların genelliği ilkesine zarar vermediği söylenmektedir. Bizim bu çalışmamızda ise had, kısas ve ta'zîr ana başlıkları altında İslam ceza hukukunda genellik ilkesine aykırı durumların bulunup bulunmadığı ve bunun cezaların genelliğine aykırılık teşkil edip etmediği üzerinde duracağız.

1. Modern Ceza Hukukunda Genellik

Ceza hukukunda eşitlik ile ceza kanunlarının, hiçbir kişiye ve zümreye ayrıcalık yapılmaksızın uygulanması kastedilir. Modern ceza huku-

kunda bu, daha çok “kanun önünde eşitlik” şeklinde ifade edilir. Kanun önünde eşitlik ile kişinin sosyal ve hukuki statüsü, dini, cinsiyeti, ırkı ve mezhebi ne olursa olsun aynı suçtu işleyen herkesin aynı ceza hukuku müeyyidesi ile cezalandırılması anlaşılır. TC. Anayasası'nın 10. maddesinde “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” denilmek suretiyle bu durum anayasal güvence altına alınmıştır. Eşitlik, şekli hukuki eşitlik ve maddi hukuki eşitlik olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Şekli hukuki eşitlik ile kanunların genel ve soyut olması; başka bir ifade ile kapsadığı herkese eşit biçimde uygulanması kastedilirken maddi hukuki eşitlik ile aynı durumda bulunanlar için hak ve sorumluluklarının eşit olarak uygulanması kastedilir.¹ Ancak kanun önünde eşitlik herkesin her yönden aynı hükümlere bağlı olmasını gerektirmez. Eşitlik her yönüyle aynı hukuki durumda olanlar arasında söz konusudur. Hukuk felsefesine girmiş olan bir deyimle bu eşitlik “eşitlerin eşitliği” anlamındadır. Farklı durumda olanlara, farklı kuralların uygulanması, yani eşit olmayanların eşitsizliği, eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaz.² Anayasanın kanun önünde eşitlik ve hiçbir kişiye ve zümreye ayrıcalık tanınamayacağını bildiren hükümleri mutlak eşitliğin bir yansıması iken, hukuki yönden aynı, benzer ya da eşit olanlara aynı, farklı olanlara farklı şekilde davranılması ve bu doğrultuda işlem tesis edilmesi ise nispi eşitliğin bir yansımasıdır.³ Anayasanın 10. maddesindeki öngörülen eşitlik mutlak anlamda bir eşitlik olmayıp, ortada haklı nedenlerin bulunması halinde farklı uygulamalara imkân veren bir ilke olduğu ifade edilir. Bazı yurttaşların başka kurallara bağlı tutulmalarının haklı bir nedeni varsa böyle bir durumda kanun önünde eşitlik ilkesine ters düşüldüğünden söz edilemez.⁴ Ayrımcılık yasağında karşılaşılan iki durum arasında bir benzerliğin olup olmadığına bakılır. Şayet bir benzerlik var ise farklı düzenlemeyi gerektiren haklı bir nedenin olup olmadığına bakılır. Bu iki durum arasındaki fark makul bir nedene dayanmıyorsa bu duruma ayrımcılık olarak kabul edilir.⁵

1 Şahbaz, *Türk Ceza Hukuku*, 1/34.

2 AYM, K. 1988/27. Ayrıca bk. Şahbaz, *Türk Ceza Hukuku*, 1/35.

3 bk. Yıldırım, “İdarenin Düzenleyici İşlemlerinde Eşitlik İlkesi”, 43.

4 bk. Erol, *Türk Ceza Kanunu*, 141.

5 bk. Erol, *Türk Ceza Kanunu*, 142.

Anayasa Mahkemesi 2018 yılında vermiş olduğu bir kararın gerekçesinde kanunların genelliğinin, hukuk devleti ve kanun önünde eşitliğin zorunlu bir sonucu olduğunun kabul edilmesi gerektiğinden bahseder. Kanunun genelliği, onun belli bir kişiyi hedef almayan, özel, aktüel, geçici bir durumu gözetmeyen, fakat önceden saptanmış olup, soyut şekilde, uygulanabileceği bütün kişilere hitap eden hükümleri içermesi demektir. Anayasa Mahkemesi'ne göre kanun, genel hukuk kuralları koymalı, genel, soyut ve kişilik dışı olmalı, başka bir deyişle; genel, nesnel ve kişilik dışı hükümler içermelidir. Kanun hükümlerinin, her şeyden önce genel nitelikte olması, kimlikleri önceden belirli kişilere yönelmemesi, herkes için nesnel hukuki durumlar yaratması ve aynı hukuki durumda bulunan kişilere ayırım gözetilmeksizin uygulanabilir olması gerekir.⁶

Benzer durumda benzer kararlar verilmemesi eşitlik ilkesine aykırı bir durum olduğu için kanunun genelliği ilkesine de zarar verir. Zira kanunların soyut ve genel olması kapsadığı tüm fertlere aynı şekilde icra olunmasını içerdiğinden kararların benzer kişilere farklı uygulanması bu ilkeye de ters bir durumdur.

2. İslam Ceza Hukukunda Cezaların Umumiliği

İslam hukukunda cezaların genelliği veya umumiliği ile yukarıda da ifade edildiği üzere nispi eşitlik anlaşılmalıdır. Başka bir ifade ile kanun önünde eşitler arasında eşitlik bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşit olmayanlar arasında eşitlik, adalet ilkesine ters bir durum ortaya çıkarabilmektedir. İslam hukukunda aslanan adalet olup, eşitlik kimi durumlarda adalet ile eş anlamlı olarak kimi durumlarda ise adalet ile zıt anlamda kullanılabilir. Örneğin mirasta kadın ve erkeğin eşit pay almaları eşitlik ile izah edilebilirken, İslam hukuku açısından bunun hakkaniyete ve adalete uyduğu söylenemez. Benzer bir durum nafaka yükümlülüğü açısından da söz konusu edilebilir. Çocukların bakım, iye ve nafaka yükümlülüğü karı ve koca arasında denk paylaşılması eşitlik iken Kur'ân'da ilgili nass bu yükümlülükleri kocaya yüklemiştir.⁷ Dolayısıyla kadının erkekle eşit nafaka yükümlülüğü İslâm hukukunun kurguladığı sistemde adalet ilkesine aykırı olacaktır.

6 bk. AYM, K. 2018/9.

7 "Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur." el-Bakara 2/233.

Bilindiği üzere İslam ceza hukuku had, kısas ve ta'zîr olmak üzere üç kısımda tasnif edilmektedir. Bu üç kısmı Allah hakkı ve kul hakkı şeklinde tasnif etmek mümkün olduğu gibi Şâri' tarafından cezası belirlenen ve Şâri' tarafından cezası belirlenmeyen şekilde tasnif etmek de mümkündür. İlkine göre hadler, Allah hakkı kapsamında değerlendirilirken kısas kul hakkı kapsamında değerlendirilir. Ta'zîrin ise her iki hak türüne ait kısımları bulunabilmektedir.⁸ İkinci tasnife göre ise hadler ve kısas, cezaları Şâri' tarafından bildirilen kısma dahil olurken ta'zîr diğer kısma dahil olmaktadır. Hanefîler daha çok ilk tasnif türünü tercih ederken cumhur ikinci tasnif türünü tercih eder.⁹ Bunun bir sonucu olarak da cumhur kısas gerektiren suç ve cezalarını had kapsamında değerlendirir.¹⁰

Biz burada suçları tek tek ele alıp ilgili alanda cezaların genelliğinin ceza hukukunda temel bir ilke olup olmadığı hakkında değerlendirmelerde bulunacağız.

2.1. Had Cezalarında Umumilik/Eşitlik

Had kelime manası itibariyle engel olmak, yasaklamak anlamındadır. Ceza hukuku ıstılahında ise cezası Şâri' tarafından belirlenmiş olan suçlara verilen isim olup¹¹ hadler muhakeme sürecinde affa konu olmazlar. Bu son kayıt, ileride de ifade edileceği üzere haddi kısastan ayırmak için konulmuş olan bir kayıttır.¹²

İslam ülkesi vatandaşlarının kanun önünde eşit olduğu başka bir ifade ile kanunların umumi olduğu ifade edilebilir. Ancak bu eşitliği "eşitlerin eşitliği" olarak anlamak gerekir. Zira İslam ülkesi vatandaşı olan bir müslüman ile İslam ülkesi vatandaşı olan bir gayr-i müslim (zimmî), hukukun bazı alanlarında eşit kabul edilmemektedir. Örneğin, içki içme müslüman bir kimse için had suçunu oluştururken gayr-i müslim bir kimsenin içki içmesi İslam hukuku için bir muayyen bir suç oluşturmaz. İçki içme suçu ancak toplumu ifsat ettiği, müslümanlar için bir fitne unsuru olduğu, müslümanları da içmeye teşvik ettiği ve aleni bir şekilde içildiği

8 Aykul, *İslam Ceza Hukukunda Tazir* 61,62-166,167.

9 Aykul, *İslam Ceza Hukukunda Tazir*, 26-43.

10 Bardakoğlu, "Had", 14/548. Aykul, *İslam Ceza Hukukunda Tazir*, 61.

11 Bardakoğlu, "Had", 14/548.

12 Aykul, *İslam Ceza Hukukunda Tazir*, 43.

taktirde gayr-i müslimler için de bir suç olarak kabul edilebilir.¹³

Faili kim olursa olsun had cezalarının her halükârda uygulanması kural iken bu kuralın bazı istisnalarının olduğunu kabul etmek gerekir. Şahısların bazı sosyal ve hukuki statülerinin had cezalarının nitelik ve niceliğinde değişiklikler meydana getirdiği bilinmektedir. Biz burada had cezaları açısından devlet başkanlığı, zimmîlerin ve kölelerin durumu ile bazı suçlarda kadınların durumunu ele alacağız. Öncelikle halifeler had suçunun faili olduklarında cezaî sorumluluklarının bulunup bulunmadığı ile ilgili doktrindeki tartışmaları ele alıp daha sonra cezaların umumiliği ilkesi bağlamında değerlendirmelerde bulunacağız.

“İmâmetü'l-uzmâ” olarak da ifade edilen devlet başkanının/halifenin Hanefîlere göre cezaî sorumluluğu bulunmamaktadır. Günümüzde cumhurbaşkanının vazifesi ile ilgili konularda vatana ihanet dışında cezaî sorumluluğu bulunmazken Hanefî hukuk doktrininde bu, hadler ile sınırlı tutulmuştur. Mezhepte kabul edilen anlayışa göre had cezaları Allah/kamu hakkını teşkil ettiğinden uygulayıcısı halifedir.¹⁴ Dolayısıyla had cezasını halifeden veya izin verdiği kimseden başkası ifa edemez. Hâl böyle olunca bir kişi aynı zamanda hem suçun faili hem de hâkim (veya infaz memuru) olamayacağı için had cezası kendiliğinden düşecektir.¹⁵ Kâsânî (öl. 587/1191), haddin en önemli ifa şartı olarak imâmeti görmektedir. Ona göre imâmet, hadlerin tamamı için olmazsa olmaz bir şarttır. Bundan dolayı kölelere efendilerinin had cezasını uygulamasını Şâfîilerin aksine Hanefîler kabul etmez.¹⁶ İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805), Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) imama had uygulanmayacağı buna karşın kısas gerektiren bir suçu işlemesi durumunda cezalandırılacağına dair görüşü¹⁷ için Şemsü'l-eimme es-Serahsî (öl. 483/1090) şu açıklamaları yapar:

“Ebû Hanîfe -Allah ona rahmet etsin- şöyle demiştir: “Kendisinden daha yetkili olmayan bir imam, sultana havale edilen bir konuda bir şey yapsa, ona bu durumda had gerekmez.” Kısas gerektiren suçlar ile mali haklar bu durumdan istisna olup bu iki şey hususunda muaheze edilir. Zira haddin

13 Esirgen, “İslam ve Osmanlı Hukukunda Zimmiler”, 195-196.

14 Kudûrî, *et-Tecrîd*, 11/5941.

15 İbnü's-Şilbî, *Hâşiyetü's-Şilbî*, 3/187; İbnü'l-Hümâm, *Şerhü fethi'l-kadîr*, 5/277.

16 Kâsânî, *Bedâi'*, 7/57.

17 Şeybânî, *el-Asl*, 7/192.

uygulanması imama bırakılmış bir görevdir. İmam kendisine hadd uygulama hakkına sahip değildir. Çünkü şeriat, kendisine had uygulama konusunda imama herhangi bir naip kılmamıştır. Haddin uygulanması ceza ciheti ile olduğundan bir kişinin kendisine ceza vermesi düşünülemez. Kendisinden daha düşük dereceli görevlisinin bunu uygulaması da mümkün olmadığından bu durumda cezayı uygulayacak kimse kalmamaktadır. Haddin vacip olması uygulanması içindir. Uygulayıcısı olmayınca bize göre had vacip olmaz.”¹⁸

Bu hususta Hanefiler, Hz. Peygamber'den rivayet edilen “*dört şey valilere bırakılmıştır; hadler, cuma namazı, zekât ve fey*” hadisi¹⁹ ile delillendirme yapmaktadır.²⁰ Devlet başkanına haddin uygulanmaması, had cezalarının Allah hakkı olması ile de açıklanır. Bu itibarla sırf Allah hakkı olan hadler yanında içerisinde kul hakkı barındıran ancak Allah hakkı baskın olan kazf haddinin de devlet başkanına uygulanmayacağı söylenir.²¹ Hanefilerden Ebü'l-Leys es-Semerkanî (öl. 373/983) kendisinden daha yetkili bulunmayan imam ile *halifenin* kastedildiğini bir imamın bir kişiye zina iftirasında bulunması, bir kimse ile zina etmesi veya içki içmesi durumunda kendisine had uygulanmayacağını, bu sayılan suçların Allah hakkını ihlal etmeleri dolayısıyla uygulayıcısı ile suçlusunun aynı kimse olduğu böyle olunca da suçludan cezanın düşeceğini söyler.²²

Hanefilerin bu görüşü cumhuru fukahâda karşılık bulmamıştır. Cumhura göre had suçlarının faili her kim olursa olsun cezası uygulanır. Onlar, suçlar arasında herhangi bir ayırım gözetmeyip, devlet başkanının ister kul hakkı ile ilgili, isterse de Allah hakkı ile ilgili suç işlemesi durumunda cezalandırılacağı kanaatindedirler.²³ Dahası bazı hukukçular böyle bir suçu işleyen kimsenin görevinin kendiliğinden düşeceğini söyleyerek, ceza verme yetkisinin başkasına geçeceğini söylemektedir.²⁴ Serahsî ise bu düşüncede olanları sapkın kimseler (ehlü'z-zeyğ) olarak niteler.²⁵

18 Serahsî, *el-Mebsût*, 9/104-105.

19 İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, 5/506.

20 bk. Bâbertî, *el-İnâye*, 5/277.

21 Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/349; Zeylaî, *Tebyîn*, 3/187; Bâbertî, *el-İnâye*, 5/277.

22 bk. İbnü'ş-Şilbî, *Hâşiyetü Şilbî*, 3/187.

23 Udeh, *et-Teşriü'l-cinâiyü'l-İslâmî*, 1/322.

24 bk. Udeh, *et-Teşriü'l-cinâiyü'l-İslâmî*, 1/323.

25 Serahsî, günah işlemekle halifenin görevin doğrudan sonlanacağını kabul etmez. bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 9/105.

Görüldüğü üzere Hanefiler, Allah hakkıyla ilişkili olan suçlarda devlet başkanının cezaî yönden sorumsuzluğunu kabul etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında cumhur, cezaların umumiliği yönünden meseleye yaklaşmışlar ve hukuki statüsü ne olursa olsun herkesin cezai sorumluluğunun bulunduğunu kabul etmişlerdir. Hanefilerin yaklaşımı ise devlete bakış açısı ile yakından ilişkilidir. Kurumsal olarak ayrı bir devlet tüzel kişiliği yerine, kişiye bağlı bir devlet anlayışının etkili olması Hanefileri böyle bir sonuca götürmüş olabilir. Zira devlete dair pek çok hüküm devlet başkanı ile özdeşleşmiş, pek çok hukukçu tarafından bu minvalde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu sebeptir ki ihya edilen arazi ve savaştaki ganimetlerle ilgili olarak devleti değil halifeyi yetkili görmüşlerdir.²⁶

Çağdaş dönem İslam hukukçularından Udeh, Hanefiler'in hadler konusunda devlet başkanının cezaî sorumluluğu bulunmadığı anlayışının diğer üç mezhebi oluşturan cumhur tarafından kabul görmediğini söylemektedir.²⁷ Udeh, Hanefiler'in bu görüşünün oldukça zayıf bir temele dayandığını esasında devlet başkanının halkın vekili olması sebebiyle halkın (cemaat) imâmetten üstte bir konumda olduğunu ifade etmektedir. Zira İslam şeriatında hitap imama değil cemaate yöneliktir. Nasıl ki halktan birisi suç işliyor imamda cemaatin vekili olarak onu cezalandırıyorsa kendisi de suç işlediğinde cezalandırma hakkı asıl sahibine yani cemaate geçmektedir.²⁸

Hanefiler cezaların umumiyeti ile ilgili bir istisna yapmış veya mevcut durumun cezaların umumiyetine zarar vermediğini düşünmüş olabilir. Zira burada zaruretten dolayı uygulanamayan bir ceza söz konusudur.

26 Şeybânî, *el-Asl*, 8/166; Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 30; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 264; Subkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/2/285-286; el-Karâfî, 111.

27 Udeh, imama had cezasının uygulanacağı görüşünün aynı zamanda diğer üç mezhebin de görüşü olduğunu, bu görüşün bu mezheplerde var olan imamın büyük günah işlemesiyle görevinin kendiliğinden sona ereceği (in'izal) anlayışına dayandırıldığını söyler. bk. Udeh, *et-Teşriü'l-cinaiyyü'l-İslâmî*, 1/323. Ancak böyle bir anlayış, zorunlu olarak devlet başkanının cezalandırılabilceği fikrini gerektirmemektedir. Bu, sadece görevinin sona ereceğini göstermektedir. İncelediğimiz kadarıyla bu üç mezhep fûru fıkıh eserlerinde bu konuya dair açık bir bilgiye rastlamadık. Dolayısıyla devlet başkanının cezai sorumluluğu bu üç mezhep fûru fıkıh eserlerinde -araştırdığımız kadarıyla- konu edinilmemiştir. Ancak Hanefilerden Serahsî'nin fûru fıkıha dair kapsamlı eseri olan *el-Meb-sut*'ta konu ele alınırken İmam Şâfiî'nin devlet başkanına had cezalarının tatbik edileceği görüşünde olduğu ifade edilmektedir. bk. Serahsî, *el-Meb-sût*, 9/105.

28 Udeh, *et-Teşriü'l-cinaiyyü'l-İslâmî*, 1/322.

Bu da günümüzdeki ifadesi ile “haklı nedene” benzer.

Umumilik yahut da eşitlik ilkesi ile ilişkili olan bir başka husus ise suçun failinin köle olması durumudur. İslam hukukunda kölelerin hak ve sorumlulukları hür insanlardan farklıdır. Köleler azat edilmedikleri müddetçe mülkiyet hakkına sahip olamayacakları gibi evlenmeleri de efendilerinin iznine tabidir. Bununla birlikte işlemiş oldukları suçlar sebebiyle eksik de olsa ceza sorumlulukları bulunmaktadır. Had cezası gerektiren suçun faili olmaları durumunda, hürler uygulanan cezanın yarısı ile tecziye olunurlar.²⁹ Zina etmeleri durumunda elli celde, namusa iftiradan dolayı da kırk celde ile tecziye edilirler. Bu durum köleler ile hürler arasında ceza sorumluluğu ve cezaya muhatap olma bakımından bir eşitliğin olmadığını göstermektedir. Esasında kölelerin daha az cezaya muhatap olması günümüzde anlaşıldığı şekliyle eşitlik ilkesine halel getirmez. Zira günümüzdeki eşitlik ilkesi yukarıda da ifade edildiği üzere eşitler arasında bir eşitliktir. Oysa köle pek çok yönden hür ile eşit değildir. Bu sebeple eşitlik ilkesi kölelerin kendi arasında yahut hürlerin kendi arasında ancak işletilebilir. Köle ile hür arasında hukuki ve sosyal yönden bir eşitlik bulunmadığından ceza hukuku karşısında veya kanun önünde bir eşitlikten bahsetmek doğru olmaz.

İslam ülkesi vatandaşı olan gayr-i müslimler (zimmî) ile İslam ülkesi vatandaşı olmayan kimselerin (müste'men ve harbî) işledikleri suçlardan ötürü nasıl tecziye edilecekleri de fûrû fıkhındaki tartışmalardan birini oluşturur. Zimmîlerin İslam ülkesi vatandaşı müslümanlar gibi ceza sorumlulukları bulunmakla birlikte zimmîler içki ile ilgili farklı bir muameleye tabi tutulurlar. Hanefî mezhebi metinlerinde had gerektiren tüm suçlarda, müslümanın işlemesi durumunda alacağı cezayı alacak olan zimmînin içki içmesi durumunda herhangi bir cezaî müeyyideye tabi tutulmayacağı ifade edilir.³⁰ Ancak zimmîlere uygulanacak zina hadi Hanefî mezhebindeki müftâ bih görüşe göre recm olamaz.³¹ Zira recm

29 bk. en-Nisâ 2/25.

30 bk. Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/347. Zimmîlerin kendi dinlerince yasak olmadığından hareketle içki içmeleri durumunda had cezası almayacakları umumiyetle kabul edilmektedir. Ancak Zâhirîler, Zeydiyye ve İmâmiyye, söz konusu durumda da had uygulanacağı görüşündedirler. Zeydan içki içip sarhoş olmaları durumunda Ta'zîr cezası verilmesi gerektiğini savunmaktadır ki bu aynı zamanda Zeydiyye'nin de görüşüdür. bk. Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyin*, 218.

31 Kâsânî, *Bedâi*, 7/38.

için gerekli olan Müslüman olma şartı- ki bu ihsan şartı olarak kabul edilir- zimmîde bulunmamaktadır. Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ile İmam Şâfiî (öl. 204/820) ve Hanbelîler zimmînin evli olması veya başından evlilik geçmesi durumunda kendisine recm cezasının verileceği kanaatindedirler.³² Mâlikîler ise zimmîlere zina haddinin uygulanmayacağını söylerler.³³ Zimmînin müslümana kazfi, haddi gerektirirken zimmînin zimmîye kazfi, haddi gerektirmez.³⁴ İçki içmeleri halinde ise ceza sorumlulukları bulunmamaktadır.

Müste'menin, müslüman bir kimsenin namusuna iftirada bulunması durumunda kendisine kazf haddinin uygulanacağı, zina etmesi durumunda ise kendisine zina haddinin uygulanmayacağı ifade edilir.³⁵ Hatta müste'men bir erkeğin müslüman veya zimmî bir kadın ile zina etmesi durumunda Ebû Hanîfe'ye göre had müste'men erkeğe değil sadece müslüman veya zimmî kadına uygulanır. İmam Muhammed ise her ikisine de haddin uygulanmayacağı kanaatindedir.³⁶ Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre zina, hırsızlık ve yol kesme gibi sırf Allah hakkına taalluk eden suçlarda müste'mene had cezası uygulanmaz.³⁷ Müste'mene kazf haddinin uygulanması ise içerisinde kul hakkı barındırması sebebiyledir.³⁸ Serahsî, Ebû Yûsuf ile İmam Şâfiî'nin müste'menin zimmîlerin tabi olduğu yükümlülüklerine tabi olduğu, bu sebeple kendisine tüm had cezalarının uygulanacağı görüşünde olduklarını söyler.³⁹ Oysa Şâfiî mezhebinde aynı Hanefîlerde olduğu gibi müste'mene Allah hakkı olan hadlerin uygulanmayacağı ifade edilir.⁴⁰ Mâlikîler ise müste'men ister kazf gibi kul hakkı galip bir suç işlesin isterse de hırsızlık gibi Allah hakkı olan bir suç iş-

32 Kâsânî, *Bedâi*, 7/38.

33 Kayrevânî, *et-Tehzîb*, 4/485.

34 bk. Yiğit, "İslam Ceza Hukuku Bağlamında Zimmîler", 194.

35 Cessâs, *Şerhü muhtasari't-Tahâvî*, 6/227.

36 Serahsî ve Kâsânî, Ebû Yûsuf'un başlangıçta İmam Muhammed gibi düşündüğünü, daha sonradan görüşünden rücû edip, müste'men erkeğe de zina ettiği müslüman veya zimmî kadına da haddin uygulanacağı görüşünde olduğu söylerler. bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 9/55; Kâsânî, *Bedâi*, 7/34.

37 Serahsî, *el-Mebsût*, 9/55; Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/347.

38 Kâsânî, *Bedâi*, 7/34.

39 bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 9/56.

40 bk. Remlî, *Nihâyetu'l-muhtâc*, 7/462.

lesin kendisine had cezası uygulanır.⁴¹ Bu aynı zamanda Hanbelî mezhebinin de görüşüdür.⁴²

Görüldüğü üzere kişinin müslüman olması ile bağılı bulunduğı ülke vatandaşlığı (uyruğı), had cezalarının farklılaşmasına etki etmektedir. Cezaların umumi olması her ne kadar kural olsa da müslüman ülke vatandaşı olan müslüman ile zimmînin, özellikle içki haddi açısından farklı muameleye tabi tutulması, ilgili fiilin suç olarak kabul edilip edilmemesi ile alakalıdır. Müslümanlara göre içki içmek bir suç olarak kabul edildiğinden içen kimse cezalandırılırken gayr-i müslimlere göre içki içilmesi bir suç değildir. Burada cezaların umumiyetine aykırı bir durum meydana gelmez. Zira cezalarda umumiyet ile iki kişinin aynı ceza hukuk normuna tabi olması kastedilirken burada bir taraf için suç diğere taraf için suç olmayan bir durum söz konusudur. Diğere had cezaları açısından baktığımızda ise her ne kadar zimmî ve müslüman arasında kanun önünde eşitlik bulunsa da müste'men ile müslüman arasında tam bir eşitliğin olmadığı rahatlıkla görülebilir. Bu eşitsizlik haklı bir nedene bağlanıp bağlanmadığı konusunda değerlendirmeler farklı olabilmekle birlikte kanaatimizce bu eşitsizlik haklı bir nedene bağlanmamıştır.⁴³ Zira böyle bir durumda çoğunlukla başka ülke vatandaşı, müslüman ülke vatandaşından daha avantajlı bir hak elde etmiş olmaktadır. Müslüman veya zimmî daha ağır ceza alırken müste'men aynı suçlardan ötürü daha az ceza alabilmektedir. Tabii bu husus müslümana uygulanan haddin müste'mene uygulanan ta'zîrden daha ağır olması durumu için geçerlidir. Müste'mene had uygulanamasa da had cezasıyla orantılı başka bir ta'zîr cezasının verilmesi durumunda yine eşitlik olmamakla birlikte nispi adaletin sağlanması mümkün olabilir.

2.2. Kısas Cezalarında Umumilik/Eşitlik

Hayat hakkına ve vücut bütünlüğüne yönelik suçlar fürû fıkıh eserlerinde "kitâbü'l-kısâs" ve "kitabü'd-diyet" veya "kitabü'l-cinâyât" başlıkları altında ele alınmaktadır. Bu başlıklar altında sadece öldürme suçları

41 bk. Yûnus es-Sıkillî, *el-Câmi'u li-mesâili'l-müdevvene*, 22/455.

42 bk. Kelvezânî, *el-Hidâye*, 538; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 4/71.

43 Şâfiîlerden Remlî, müste'menin, müslüman ülkenin kanunları ile yükümlü olmadığından hareketle cezalandırılmayacağını söyler. Bk. Remlî, *Nihâyetu'l-muhtâc*, 8/7/462. Oysa müste'men ülkeye girdiğinde ülkenin kanunlarına uymayı garanti etmiş olmalıdır.

değil aynı zamanda müessir fiiller de incelenmektedir. Kanun önünde eşitlik veya cezalarda umumilik söz konusu olduğunda kısas suçlarında failin durumu önem kazanmaktadır. Suç failinin veya suçtan zarar gören mağdur veya maktulün hukuki ve sosyal statüsünün yanı sıra mezhepler arasında farklılıklar olsa da cinsiyeti ve uyrukluğu da etkili olmaktadır. Kısas suçlarında, daha çok suçtan zarar gören ve maktul olan kimsenin durumu önemlidir. Bundan dolayı hayat hakkına veya vücut bütünlüğüne yönelik olan bir suçta maktulün kimliği, faile verilecek olan cezanın mahiyetini belirleyecektir. Maktul veya suçun mağduru hür müslüman bir erkek ise faile verilecek olan ceza, kısas veya maktul yakınlarının affi durumunda diyet olmaktadır. Şayet maktul veya suçun mağduru, köle, kadın veya gayr-i müslim bir kimse ise faile verilecek olan ceza mezheplere göre farklılık arz etmektedir. Hanefî mezhebine göre hayat hakkına yönelik suçlarda maktul ile suçun faili arasındaki hukuki ve sosyal statü, cinsiyet veya din farkı aralarında kısasın cereyan etmesine mâni değildir. Bundan dolayı köleyi öldüren hür bir kimse kısas gereği öldürüleceği gibi kadını öldüren erkek de kısas gereği öldürülecektir.⁴⁴ Hanefîler burada "*Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Yaralamalarda da kısas vardır.*"⁴⁵ ayeti ile "Müslümanlar kanlarında eşittir. Onlar başkalarına karşı tek bir el gibidirler. Mertebe bakımından en düşükleri dahi zimmetine bağlıdır."⁴⁶ hadisini esas alarak müslümanlar ve müslüman ile zimmî arasında kısas hükümlerinin geçerliliğine kâni olmuşlardır. Hanefîlere göre "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı. Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir*"⁴⁷ âyetindeki "hüre karşılık hür, köleye karşılık köle" ifadesi, hür bir kimsenin köle karşılığında öldürülmeyeceğine delâlet etmez. Zira âyetin zâhirinden hür bir kimseyi öldüren köleye de kısas uygulanmaması gerekirken böyle bir köleye kısas uygulanacağı icmâ ile sabittir.⁴⁸ Müslümanın zimmî karşılığında öldürülmesi ise her ikisi arasında can güvenliği konusunda eşitliğin bulunması sebebiyledir (mahkû-

44 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/27. Ancak kişinin kendi kölesini öldürmesi durumunda kısasın olmayacağı ifade edilmektedir. Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/444.

45 el-Mâide 5/45.

46 İbn Mâce, *Sünen*, "Diyet", 31.

47 el-Bakara 2/178.

48 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/27; Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/444.

nu'd-dem ale't-te'bîd).⁴⁹ Ancak Hanefiler, müste'meni öldüren müslüman veya zimmîye kısas uygulanmayacağını, müste'menin müste'meni öldürmesi durumunda ise kısas hükümlerinin geçerli olacağını söyleyerek müste'meni zimmîden ayırmışlardır.⁵⁰ Müste'men veya harbi karşılığında müslüman ve zimmînin öldürülmemesi ise aralarında eşitliğin bulunması ve müste'menin "mahkûnu'd-dem ale't-te'bîd" olmaması ile açıklanır. Zira savaş durumunda harbî/müste'menin öldürülmesi caizdir.⁵¹ Zira Hanefilere göre ismetin eşit olması ya din ile ya da aynı ülke vatandaşlığı ile gerçekleşir.⁵² Bu açıdan zimmi ile aynı ülke vatandaşlığı köle ile de aynı din açısından eşitlik bulunmaktadır. Cumhur ise köle karşılığında hür bir kimsenin, zimmî karşılığında müslümanın kısas edilmeyeceğini,⁵³ zira bu kimseler arasında eşitliğin bulunmadığını ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen "müslüman kafir karşılığında öldürülmez"⁵⁴ hadisinin bu hükmün kaynağı olduğu görüşündedir. Ayrıca cumhura göre, yukarıda zikri geçen ayetin zahiri, hür ile kölenin birbirleri mukabilinde öldürülmeyeceğini ifade eder.⁵⁵

İslam hukukçularının büyük çoğunluğuna göre erkek ile kadın arasında da kısas hükümleri cari olup kadını öldüren erkeğe ve erkeği öldüren kadına kısas uygulanır.⁵⁶ Ancak az da olsa aksi görüşte olanlar da vardır.⁵⁷

Kısas gerektiren suçlara bakıldığında Hanefî mezhebi açısından hukuki ve sosyal statü farklılığı ile din farklılığının cezalara etkisi oldukça azdır. Bu açıdan bakıldığında Hanefî mezhebinde cezalarda umumiliğe riayet edildiği söylenebilir. Alim cahil mukabilinde, akıl deli mukabilinde,

49 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/27; Zeylaî, *Tebyîn*, 6/102.

50 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/27; Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/444.

51 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/27; Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/444.

52 Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/444.

53 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/180-181; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 3/171; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 3/252; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 8/400-401.

54 Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Diyet", 31.

55 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/180-181; İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, 227; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 8/400-401.

56 Kâsânî, *Bedâi*, 7/237; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/27; Sa'lebî, *et-Telkîn*, 2/184; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 3/171; İmrânî, *el-Beyân*, 11/304; Nevevî, *Ravza*, 9/156; Hırakî, *Muhtasar*, 124; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/296.

57 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/182; İmrânî, *el-Beyân*, 11/304.

balığ çocuk mukabilinde, erkek kadın mukabilinde, hür köle mukabilinde ve müslüman zimmî mukabilinde kısas cezasına çarptırılmaktadır.⁵⁸ Ancak cumhurun kısas hükümleri ile alakalı köle ve gayr-i müslimlere yaklaşımı Hanefîler'in yaklaşımından farklıdır. Bunu kanun önünde eşitsizlik olarak anlamak da, eşitsizlik sebebiyle hükümlerin eşitsizliği olarak anlamak da mümkündür.

2.3. Ta'zîr Cezalarında Umumilik/Eşitlik

Had ve kısas cezalarında durum böyle olmakla birlikte ta'zîr cezalarında da bir ilke olarak umumiliğin doktrinde nasıl ele alındığına bakmamız gerekmektedir. İster müslüman veya zimmî gibi İslam ülkesi vatanında olsun isterse de harbi veya müste'men gibi gayr-i müslim ülke vatandaşı olsun ta'zîr cezasını gerektiren her bir suç için ceza hukuku yaptırımını uygulanacağı kabul edilmektedir. Başka bir deyişle kişilerin sahip bulunduğu hukuki statülerinin cezalardan muaf tutulmasında bir payı bulunmamaktadır.⁵⁹ Tabii ki bu, tüm ta'zîr suçlarını kapsayacak kadar geniş tutulmamıştır. Örneğin sihirbazlık suçu sabit olan müslüman ile zimmî arasında doktrinde ayırım yapıldığı görülmektedir. Müslüman olana ölüm cezası gibi ağır bir ceza müeyyide öngörülürken zimmîye böyle bir cezanın verilmeyeceği söylenmektedir.⁶⁰ İslam aleyhinde sözlerin zimmîden sadır olmasıyla bir müslümandan sadır olması arasındaki farka işaret eden Muhammed Emîn İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) zimmînin cezasının ta'zîri şedid, müslümanın cezasının ise -mürted olduğundan idam olduğu kanaatinde dir.⁶¹

Bazı hukukçulara göre müslüman olmamak mütemadi/kesintisiz⁶² bir suç olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu suç için öngörülen ceza müeyyide ise yıldan yıla verilen cizyedir. İbn Kayyim el-Cevziyye (öl.

58 Kâsânî, *Bedâi*, 7/237.

59 Gasp gibi Ta'zîr cezası gerektiren bir suç için gâsıbın müslüman olup olmaması, yine mağsûbun minhin müslüman olup olmaması cezayı etkilemez. Zira hadiste "zimmi veya mu'âhed olan kimseye zulmeden kimse cennetin kokusunu alamaz. Cennetin kokusu da beş yüz senelik mesafeden bilinir." bk. İbn Rüşd (Cedd), *el-Mukaddimâtü'l-mühmedât*, 2/490.

60 Karâfî, *el-Furûk*, 4/151.

61 İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik*, 5/124-125.

62 İcrası bir anda olup bitmeyen bir süre daha devam eden suçlara mütemadi suç denir. Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, 185.

751/1350) zimmîlerin ödemekle yükümlü oldukları baş vergisini mali bir ceza olarak kabul ederken Şâfiîler'in "müslüman ülkesinde ikamet bedeli" olduğuna dair görüşlerini de eleştirmektedir.⁶³ Cizyenin ve haracın mali bir ceza olduğu görüşü Hanefîler tarafından da kabul edilmektedir.⁶⁴ Yine zimmîlere harem bölgesine girmeleri halinde verilecek ceza da⁶⁵ hukuki statünün cezalar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Hukuki statünün ta'zîr ceza sistemi üzerindeki nispi etkisi böylelikle sosyal statülerin ta'zîr cezaların ağırlaşması ve hafifletilmesinde çok daha fazla etkili oldukları tüm fûrû fıkıh eserlerinde görülmektedir. İster mağdur isterse de suçun faili olsun bazı sosyal statülerin ceza hukukundaki işlevi kabul edilmektedir. Zevi'l-hey'e olarak isimlendirilen ulema sınıfı işledikleri birtakım küçük suçlardan dolayı cezalandırılmayabilir.⁶⁶ Ancak kul haklarına yönelik suçlar için aynı durum söz konusu değildir. Çünkü bu haklarda alacak, hak sahibi tarafından icra edilebilmektedir.⁶⁷

Hanefî mezhebinde halifenin had cezası gerektiren bir suçu işlediğinde cezaî sorumluluğunun bulunmadığı yukarıda da ifade edilmişti. Hanefî mezhebinde, zevi'l-hey'e'nin Allah haklarına yönelik suçlarında, cezasının hakiminkin takdirine bırakılması, devlet başkanının ta'zîr cezalarına muhatap olup olmayacağı hakkında bizlere ipucu vermektedir. Dolayısıyla kul hakkını gerektiren ta'zîr suç ve cezalarında devlet başkanının cezaî mesuliyeti bulunurken, Allah hakkını gerektiren ta'zîr suç ve cezalarında dünyevi herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Zira ta'zîr ile had arasındaki önemli farklardan birisi kul hakkına yönelik ta'zîrin devlet

63 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, 1/109-122.

64 Serahsî, cizyeyi şöyle tanımlamaktadır: "Küfür sebebiyle ve ceza verme kastıyla alınan mala verilen isimdir." bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/179-10/81. Haracın ceza olduğu görüşü için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 10/79. Ancak Zeydan, eserinde bu görüşün gerek sahabe uygulaması ile gerekse Kur'ân ayetleri ışığında kabul edilebilir bir görüş olmadığını söyleyerek cizyenin gayr-i müslimleri himaye etme karşılığında alındığını ifade eder. Geniş bilgi için bk. Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyin*, 146.

65 İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9/282.

66 Günümüz ceza hukuklarındaki iyi hal indirimi olarak bilinen hâkimin takdiri de kişilerin mahkeme anındaki hal ve tavırlarına göre cezanın indirilmesi şeklinde cereyan etmektedir ki ulemanın ceza indirimi iyi halinin tüm hayatı boyunca devam ettiği göz önüne alındığında oldukça makul kabul edilmelidir. Ayrıca bk. Aykul, *İslam Ceza Hukukunda Tazir*, 211-214.

67 Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/349; Zeylaî, *Tebyîn*, 3/187; Şeybânî, *el-Asl*, 7/192.

başkanına da uygulanacağıdır.⁶⁸ Ancak her halükarda dinî/uhrevî sorumluluğu devam ettiğinden yapmış olduğu fiil, günah kabul edilmektedir.

Ceza kanunlarının yer bakımından uygulanmasında iki ilkeden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki mülkîlik diğeri ise şahsîliktir. Mülkîlikte suçun işlendiği ülke önemliken şahsîlikte failin uyrukluğu önemlidir. Esasında İslam'ın âlemşümül bir din olması hasebiyle hükümlerinin de âlemşümül olması beklenir. Zira tüm insanlığı muhatap alır. Ancak İslam'da pek çok hüküm bir devlet otoritesinin varlığını gerektirdiğinden dünyada başka devletler olduğu müddetçe hükümlerinin bölgesel kalacağı söylenmelidir. Bu konuda Kâsânî şunları söylemektedir:

“Şeriatlarda aslolan tüm insanlara hitap etmesidir. Ancak dârülharpte İslam'ın kamu otoritesi bulunmadığından (adem-i velayet) hükümlerinin uygulanmamasında mazeret bulunmaktadır. Bu imkân ancak dârüislâm-da bulunduğundan ahkâmının tenfizi vaciptir.”⁶⁹

Gayr-i müslim ülke vatandaşlarının kendi ülkelerinde kendi aralarında işledikleri suçlardan ötürü dârüislâm'da ceza verilmeyeceği konusunda ulema hemfikirdir.⁷⁰ Ancak gayr-i müslim ülke vatandaşlarının müslüman ülkede işledikleri suçlar için aynı durumun söz konusu olmayacağı aşikârdır. Allah hakkı olan bir meselede işledikleri suçlardan dolayı cezaları, müslüman ülke vatandaşlarına verilen cezalar gibi olmayacaktır. Kazf haddi gerektiren suç hariç diğer suçlarda had uygulanmayacağı Hanefî ve Şâfiî mezhebinde genel kabul görmüş bir hükümdür. Bu durum hadlerin Allah hakkı, kazfin ise kul hakkı (Hanefilere göre kul hakkını barındırmakla birlikte Allah hakkı baskın, Şafiilere göre ise kul hakkı baskın hak grubu olması) olması ile açıklanır.⁷¹ Aynı esası biz ta'zîr suçlarında da işletebiliriz. Şöyle ki Allah hakkına taalluk eden bir takım ta'zîr suçlarının cezası harbi ve müste'men için daha hafif tutulabilir. Zira inanmış bir kimsenin Allah'a karşı olan suçu ile inanmamış bir kimsenin suçu bir

68 Aykul, *İslam Ceza Hukukunda Tazir*, 211-214.

69 Kâsânî, *Bedâi*, 2/311; Abdulkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyin*, 217. Zeydan, söz konusu ifadenin Ebû Yusuf'a ait olduğunu söylerken Kâsânî'nin *el-Bedâi'* adlı eserine atıf yapmaktadır. Ancak Kâsânî'nin söz konusu eserinde geçen bu ifade, Ebû Yusuf'a değil Kâsânî'nin bizzat kendisine ait olduğu görülmektedir. Ancak kafa karışıklığına sebebiyet veren şey sanırım, Kâsânî'nin Ebû Yusuf'un görüşünü gerekçelendirirken söz konusu ifadeyi kullanmasıdır. bk. Kâsânî, *Bedâi*, 2/311.

70 Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyin*, 219.

71 Haddâd, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, 2/2/161; İbnu'r Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh*, 21/324-325.

olmayacaktır. Ancak kul hakkına taalluk eden ta'zîr suçlarında herhangi bir ayırımın gözetilmemesi gerekecektir. Çünkü her iki durumda da mağdur edilen kuldur. Suç kula karşı işlendiğinden cezalar da sabit olmalıdır.

Gayr-i müslim ülkede işlenen suçlarda ise cezaların tatbik edilip edilmeyeceği meselesi bir diğer tartışmalı konudur. Gerek had ve gerekse de ta'zîr suçlarının gayr-i müslim bir ülkede işlenmesi durumunda ceza verilemeyeceğini savunan Hanefîler bunu devletin egemenlik alanı dışında yapılmış bir eylem olarak görmüşlerdir. Zira cezalandırma yetkisi devlete ait bir yetkidir. Bu yetkiyi de devlet ancak egemenlik alanı içerisinde kullanabilmektedir.⁷² Onlara göre ceza devletin egemenlik alanı içerisinde meydana gelen hukuka aykırı haksızlıklar için söz konusudur. Eğer devlet bu haksızlıkları önlemeye gücü yetmiyorsa bunları cezalandıramaz da. Hanbelîler ise dârülharpte işlenen suçlara ancak dârülislâma geldiğinde ceza verilebileceği görüşündedirler.⁷³ Ancak Hanefîler burada hayat hakkı ve vücut bütünlüğüne yönelik suçlar için ayrı bir açıklama getirmişlerdir. Gayr-i müslim bir ülkede hayat hakkına ve vücut bütünlüğüne yönelik işlenen suçlarda kısas gerekmez de diyet gerekeceği görüşündedirler.⁷⁴ Görüldüğü üzere gayr-i müslim ülkede işlenen suçlar ceza hukuku açısından yetkisizlik nedeniyle uygulanamazken, kul hakkına taalluk eden tazmin yükümlülüğü devam ettirilmektedir. Aynı durumun kul hakkına taalluk eden ta'zîr suçları için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür suçlarda da ceza uygulanmasa da verilen zararın tafisi yani tazmin sorumluluğunun varlığı kabul edilmelidir.

Cumhur ise müslüman açısından suçların dârülharpte veya dârülislâmda işlenmesinin cezalara etkisinin olmadığı görüşündedir.⁷⁵ Şâfiîlerden Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083) ülke farklılığının fiilin haram kılınmasına etki etmediği gibi, cezayı gerektiren hususlara da etkisi olmadığı kanaatindedir.⁷⁶ Mâlikî mezhebinde sadece had cezası gerektiren suçlar için değil diğer suçların da (kısas-ta'zîr) dârülharpte işlenmesinin ceza sorumluluğunu kaldırmayacağı ifade edilmektedir.⁷⁷

72 Serahsî, *el-Mebsût*, 9/99-100; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/157.

73 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/528.

74 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/157.

75 Serahsî, *el-Mebsût*, 9/99; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 4/131; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 17/489; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/528.

76 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/292; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyin*, 220.

77 Kayrevânî, *et-Tehzîb*, 4/451; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, 6/291-292.

Sonuç

İslam ceza hukukunda cezaların umumiliğini ele aldığımız bu çalışmada, çağdaş ceza hukukunda ifade edilen umumilik ile İslam ceza hukukunda ifade edilen umumiliğin birbirine benzer yönleri bulunsa da birbirinden farklı hususiyetlerinin olduğu görülmektedir. Modern ceza hukukunda mutlak bir eşitlikten değil görece bir eşitlikten bahsedilir. Yani kanun önünde eşitlik ancak eşit olan kimseler açısından düşünülebilir. Eşit olmayan kimseler arasında bir eşitlik söz konusu değildir.

İslam ceza hukukunun klasik tasnifi had kısas ve ta'zîr olmak üzere üç kısımda ele alınır. Hadlerin umumiliği bağlamında tartıştığımız asıl konular halifenin cezaî sorumluluğu ile zimmî ve kölelerdir. Bunlar dışındaki kimseler açısından had suçları ve cezaları bakımından umumilik hükümlerinin cari olduğu rahatlıkla söylenebilir. Allah hakkına taalluk eden hadlerin uygulayıcısı olarak devlet başkanını gördüklerinden Hanefîler, devlet başkanına had cezalarının verilmeyeceği kanaatindedirler. Bu durum günümüzde cumhurbaşkanının cezaî yönden sorumsuzluğuna benzetilmektedir. Ancak günümüzde devlet başkanları vatana ihanet dışında adi suçlardan dolayı da yargılanabilmekte ancak yargılanması görev süresinin nihayete ermesinden sonra cereyan etmektedir. Hanefî doktrininde ise bu durum sadece had suçları açısından geçerli olmakta kul hakkına taalluk eden kısas ve ta'zîr suçları açısından cezaî sorumluluğunun bulunduğu kabul edilmektedir. Zaten cumhura göre devlet başkanı ile sıradan vatandaş arasında had, kısas ve ta'zîr bağlamında ceza sorumluluğu açısından herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Cezaların umumiliği bağlamında had cezalarında üzerinde durulan ikinci husus ise köle ile zimmînin durumudur. Kur'ân nassı gereği kölelere hürler uygulanan had cezalarının yarısı uygulanacağından köleler lehine bir eşitsizliğin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bunu bir eşitsizlik olarak görmek yerine köle ile hür arasındaki statü farklılığından kaynaklanan zorunlu bir sonuç olarak görmek daha makul olacaktır. Doktrinde zimmîye içki haddi dışındaki hadlerin uygulanacağı, buna karşın müste'mene hiçbir haddin uygulanmayacağı ifade edilerek gayr-i müslimler lehine had cezaları bağlamında bir eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu husus müste'menin Müslüman ülke vatandaşı olmaması ve Müslüman ülke kanunlarına tabi olmaması ile ilişkilendirilir.

Hayat hakkına ve vücut bütünlüğüne yönelik suçlar ise kul hakkı ile alakalı olduğundan burada bazı özel durumlar olabilmektedir. Hanefî mezhebi köle-hür, kadın-erkek ve müslüman-zimmî ayrımı yapmaksızın

kanun önünde herkesin eşit olduğunu söyleyerek cezaların umumiliği yönünde görüş bildirmiştir. Cumhur ise köle ile hür ve zimmî ile müslüman arasında kısas cezasının uygulanmayacağını, kanun önünde müslüman ve hür lehine bir eşitsizliğin olması gerektiğini söylemektedir. Onlara göre köle hür bir kimseye eşit olmadığı gibi zimmî de müslümana eşit değildir. Aralarında eşitlik bulunmadığından cezalara muhatap olma bakımından da eşit değildirlir.

Ta'zîr suçları açısından ise hemen hemen tüm mezheplere göre cezalar suç, suçluya ve suçtan zarar görene göre farklı olabileceği kabul edildiğinden ta'zîr suç ve cezalarında umumiliğin başka bir ifade ile eşitliğin bulunduğunu söylemek zordur. Dolayısıyla doktrinde ta'zîr cezalarında bir genellik ilkesinin hakim olduğunu savunmak pek mümkün gözükmemektedir.

Modern ceza hukuku ile İslam ceza hukukunun umûmîlik bağlamında benzer ve farklı yönleri maddeler halinde şöyle özetlenebilir:

1. Her iki hukuk sisteminde de cezalarda aslanan cezaların kapsadığı herkese eşit uygulanmasıdır. Bununla birlikte yine her iki hukuk sisteminde istisna kabilinden bazı uygulamalar bulunabilmektedir.

2. İslâm ceza hukukunun, başka bir ifade ile ukûbâtın had, kısas ve ta'zîr olmak üzere genel itibariyle üç farklı cezayı kapsaması dolayısıyla modern ceza hukukunun sistematiğinden farklı bir yapısı vardır. Bu yönüyle cezaların genelliği, modern hukuktan farklı olarak her bir tasnif için ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

3. Modern ceza hukukunda cumhurbaşkanının vatana ihanet dışında cezai sorumluluğu bulunmazken, İslam ceza hukukunun Hanefi doktrininde, devlet başkanının hadler bağlamında cezai sorumsuzluğu kabul edilmiş, kısas ve ta'zîr cezası gerektiren suçlarda ise ceza sorumluluğunun var olduğu ifade edilmiştir.

4. Kısas cezalarında din farkı -bazı İslam hukuk ekollerine göre- cezaların genelliğine aykırılık oluştururken modern ceza hukukunda din farkı cezaların farklılaşmasına etki etmez.

5. Ta'zîr cezaları ise suç, suçluya ve suçtan zarar görene göre değiştiği ve hâkimin takdirine bırakıldığı için bu tür cezalarda cezaların genelliğinden bahsetmek güçtür. Bununla birlikte ta'zîr cezalarının yazılı hale gelerek kanunlaşması durumunda ta'zîr cezalarında da genelliğin olabileceği rahatlıkla söylenebilir.

Kaynakça

Aykul, Abdulmuid. *İslam Ceza Hukukunda Tazir*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, (Doktora Tezi), 2021.

AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 1988/27 (27 Ekim 1988).

AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2018/9 (14 Şubat 2018).

Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-Înâye fî şerhi'l-Hidâye*. Dâru'l-Fikr, ts.

Bardakoğlu, Ali. "Had (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/548. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh-i Buhârî (Câmiü's-sahih)*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Dâru Tûki'n-Necâ, 1422.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b Ali er-Râzî. *Şerhü muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*. thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed, Said Bektaş. Beyrut-Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye ve Dâru's-Sirâc, 2010.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b Abdullâh b Yûsuf. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007.

Erol, Haydar. *Türk Ceza Kanunu (5237 Sayılı)*. Ankara: Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, ts.

Esirgen, Seda Örsten "İslam ve Osmanlı Hukukunda Zimmiler", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/2 (2015) 187-213.

Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî. *el-Cevhere-tü'n-neyyire*. Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.

Hırakî, Ebû'l-Kâsım Amr b. el-Hüseyn. *Muhtasaru'l-Hırakî*. Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1993.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Minhatü'l-hâlik haşiyetü'l-bahri'r-râik*. Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *el-Kavânînu'l-fikhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim.

el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed. *Ah-kâmu ehli'z-zimme*. thk. Ebû Bera' Yusuf b. Ahmed el-Bekri - Ebû Ahmed Şakir b. Tevfik el-Aruri. Demmâm: Ramadi li'n-Neşr, 1997.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Cemmâilî Makdîsî. *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâm Ahmed*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Cemmâilî Makdîsî. *el-Muğnî*. Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhim. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

İbn Rüşd (Cedd), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhedât*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

İbn Rüşd (Hafîd), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. *Şerhü fethi'l-kadîr*. Dârü'l-Fikr, ts.

İbnü'l-Rif'a, Ebu'l-Abbâs Necmüddin Ahmed b. Muhammed el-Ensârî. *Kifâyetü'n-nebîh fi şerhi't-tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Bâslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

İbnü's-Şilbî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûnus. *Hâşiyetü's-Şilbî ale't-Tebyîn*. Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313h.

İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-Yemenî. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. 13 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahim. *el-Furûk = Envârü'l-burûk fi envâi'l-furûk*. Kâhire: Âlemü'l-Kütüb, ts.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahim *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kâdî ve'l-imâm*, thk. itn: Abdulfettah Ebû Ğudde (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1995),

Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

Kayrevânî, Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kasım b. Süleymân el-Ezdî el-Berâziî. *et-Tehzîb fî ihtisâri'l-müdevvene*. thk. Muhammed Emin Veled Muhammed Sâlim b. eş-Şeyh. Dubai: Dâru'l-Bühûs li'd-Dirasâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2002.

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan. *el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdüllatif Hümeym, Mâhir Yâsin el-Fahl. Müessesetü Girâs, 2004.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cumâ Muhammed. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 2006.

Kur'ân Yolu. Erişim 25 Mart 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Kahire: Dâru'l-hadîs, ts.),

Merğînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedi*. thk. Yusuf Talâl. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.

Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım el-Abderî. *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nûrî. *Ravzatü't-tâlibîn*. thk. Zeheyr eş-Şâviş. Beyrut: el-Mektebü'l-islâmî, 3. Basım, 1991.

Önder, Ayhan. *Ceza Hukuku Dersleri* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992).

Remlî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

Sa'lebî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b Ali b. Nasr el-Bağdâdî. *et-*

Telkîn fi'l-fihhi'l-Malikî. thk. Ebû Üveys Muhammed bû Hubzetü'l-Hüseynî et-Tatvânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme. *el-Meb-sût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Sıkillî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Yûnus. *el-Câmi'u li-mesâili'l-müdev-vene*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2013.

Subkî, Abdulvehhâb b. Taqiyuddîn Tâceddîn. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Şahbaz, İbrahim. *Açıklamalı ve İçtihatlı Türk Ceza Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2020.

Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012.

Şirâzî, Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhim b. Ali b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Tarsûsî, Necmeddîn İbrahim b. Ali, *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk*, thk. Rıdvan es-Seyyid (Beyrut: Dârü't-Talia, 1992)

Udeh, Abdülkadir. *et-Teşrîü'l-cinâiyyü'l-İslâmî: mukarenen li-kanû-ni'l-vaz'î*. Beyrut: Dârü'l-Kitabî'l-Arabî, ts.

Yıldırım, Turan. "İdarenin Düzenleyici İşlemlerinde Eşitlik İlkesi". *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3 (2)/ (Güz 2016), 39-60.

Yiğit, Yaşar. "İslam Ceza Hukuku Bağlamında Zimmîler". *Diyanet İlmî Dergi* 57/ (2021),171-203.

Zekerıyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn. *Esne'l-metâlib fi şerhi ravzi't-tâlib*. Dârü'l-Kitabî'l-İslâmî, ts.

Zeydan, Abdulkerim. *Ahkâmü'z-zimmiyyin ve'l-müste'menin fi da-ri'l-İslâm*. Bağdat: Mektebetü'l-Kuds-Müessesetü'r-Risâle, 1982.

Zeylâî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi kenzi'd-dekâik (Hâşiyetü's-Şilbî ile birlikte)*. Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Küb-ra'l-Emîriyye, 1313.